

Pluratívák vizsgálata az északi lapp Máté evangéliumban¹

KELEMEN Ivett

Az északi lapp pluratívák² szerkezeti, szemantikai elemzését (Kelemen 2008, 2009, 2010, 2011a, 2011b) követően szükségszerűnek láttam szövegkörnyezetben való előfordulásuk, viselkedésük vizsgálatát is. Ehhez Máté evangéliumának szövegét választottam. A választást az is motiválta, hogy ezt az evangéliumot már sok finnugor nyelvre lefordították, így ez a tanulmány egy későbbi, kontrasztív vizsgálat alapját képezheti. A Biblia különböző nyelvre lefordított szövegei ugyanis olyan korpuszt alkotnak, melyek számos vizsgálati lehetőséget biztosítanak. Ez a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének fő kutatási témája, vö. Armutlieva 2004: 20–24; Dusnoki 2005: 13–22; Fábíán 2003: 94–100; 2004: 54–61; 2007: 23–33; Fodor 2007: 35–43; Keresztes 2005: 50–55; 2008: 49–64; 2009: 57–89; Maticsák 2005: 69–86; 2006: 41–54; 2010: 33–44; Peneva 2004: 101–112; Sárosi 2006: 95–102; 2007: 119–131. Egy-egy választott nyelv bibliafordításában szinkrón és diakrón szempontból egyaránt vizsgálhatóak bizonyos nyelvi megoldások, de emellett a fordított szövegek kiváló lehetőséget biztosítanak különböző nyelvek ugyanazon jelenségeit érintő kontrasztív vizsgálatokra is (vö. Keresztes 2009: 57–89).

A dolgozat elején, a lapp bibliafordítások történetének rövid áttekintése után definiálok a pluratíva fogalmát, majd ezt követi a Máté evangéliumban talált pluratívák szemantikai és szerkezeti elemzése, és ahol lehetséges, ott az adott szó etimológiájáról is szólok. A szavak rendszerezése a szemantikai cso-

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² A jelenség általánosan ismert neve plurale tantum. Ez a meghatározás azonban nem érvényes az összes többes számban használatos szóra, ezért szükségesnek tartok egy újabb megnevezést és a hozzá tartozó definíció megalkotását. Az általam vizsgált jelenséget a továbbiakban *pluratívák*ként nevezem meg, és az alábbiak szerint definiálok: a pluratívák olyan szavak, melyekben az egyes vagy kollektív jelentés többes számú formában valósul vagy valósulhat meg (vö. Kelemen 2011b).

portok alapján történik. A korpusz összeállítását az interneten elérhető lapp (www.bibelen.no) és magyar (www.biblia.hu; www.kereszteny.hu/biblia) szövegek felhasználásával végeztem, mivel ezek rendkívül megkönnyítik a konkrét adatokra irányuló keresést.

1. Az északi lapp bibliafordítások története

A kereszténység terjesztése Lappföldön már a XI. században megkezdődött. Keresztény templomokat a XVI. századtól emeltek, a kereszténység azonban csak az 1840-es évektől, Lars Levi Laestadius lelkész mozgalmát követően szilárdult meg (Tamás 2007: 32). Ebben az időben kezdődött a katekizmusoknak, a bibliai történeteknek, illetve magának a Bibliának lappra fordítása is. Ezek célja az új hit közvetítése, terjesztése volt.

A lapp bibliafordítások úttörője Nils Vibe Stockfleth volt, aki 1838-ban lappra fordította Máté és Márk evangéliumát, majd 1840-ben az egész Újtestamentumot, melynek új, javított kiadása 1850-ben jelent meg. Lars Hætta, a kautokeinói lázadásban való részvételért elítélt lapp rénszarvaspásztor a börtönévek alatt kezdett hozzá a teljes norvég nyelvű Biblia lapp fordításához. A munka végül egy norvég nyelvész, Andreas Friis korrektúrájával a Stockfleth-féle Újtestamentum teljes átdolgozásaként jelent meg Hvoslef püspök megbízásából. Ezt követően a norvég Biblia Társaság jelentette meg Mózes első könyvét (1889), Ézsaiás próféta könyvét (1890), majd Mózes öt könyvét (1891), az Ótestamentum történeti könyveit (1893), Jób könyvét (1894) és a Próféták könyvét (1895). Az 1873-as Újtestamentum revideálása Just Knud Qvigstad által történt 1895-ben, de még ugyanebben az évben megszületett a teljes Biblia is, melynek fordításában Jans Andreas Friis, Lars Hætta, Salamon Nilsen, Just Knud Qvigstad és Johannes Nilsson Skaar is részt vett (Qvigstad–Wiklund 1899: 82–84, 102, 111–118, 120).

Az északi lapp Újtestamentum (Ođđa Testamta) újbóli kiadására 1998-ban került sor Oslóban, a Norvég Biblia Szövetség megbízásából. A fordító Britta Rajala két konzultánssal a lapp nyelv professzora, a májusban elhunyt Nils Jernsletten és Per Oskar Kjølaas tiszteletes voltak. Ennek a Bibliának az interneten elérhető verzióját (www.bibelen.no) használtam munkám során. Az Ótestamentum újabb kiadását jelenleg a svéd és finn fordító társaságok készítik, a teljes Biblia fordítását pedig 2015–2018-ra ígéri a Norvég Biblia Szövetség.

2. A pluratíva az északi lappban

A vizsgált pluratívák szerkezeti csoportosítása a következők alapján történik (részletesebben ld. Kelemen 2011b: 95–97):

- a) nem rendelkezik egyes számú paradigmával (*abszolút pluratíva*);
- b) rendelkezik egyes számú paradigmával, de az egyes és a többes számú alak jelentése kisebb vagy nagyobb mértékben eltér egymástól (*részleges pluratíva*), ezen belüli alcsoportok:
- *általánosító többes szám*: az egyes számú alak egy határozott dolgot jelöl, miközben a pluratíva általánosabb, az 'olyan dolgok, mint' jelentést hordozza;
  - *átvitt jelentésű többes szám*: az egyes számú alak jelentése és a többes számú alak jelentése között csak kevés közös vonás van;
  - *konkretizáló többes szám*: a szónak pontosító, konkretizáló jelentéssel rendelkező többes számú alakja az absztrakt jelentést hordozó egyes szám mellett használatos;
  - *absztraháló többes szám*: a konkrét jelentésű egyes számú főnév mellett a többes számú alak absztrakt jelentést hordoz;
- c) rendelkezik egyes számú paradigmával, és az egyes és a többes számú alak jelentése között látszólag nincs különbség, a szótárban viszont önálló szócikként jelenik meg (*fakultatív pluratíva*);
- d) olyan gyűjtőfogalmat takar, melynek egyes részeit a nyelv nem nevezi meg külön, azaz a részek megnevezéseire ugyanannak a szónak az egyes számú, az egésznek vagy a párnak a megnevezésére a többes számú alak használatos (*potenciális pluratíva*);
- e) az 'emberek csoportja' jelentésű -š korrelatív képzővel jöttek létre (ld. Kelemen 2009). Ezeknek a szavaknak az egyes számú alakja képzett szó, de ez a forma ma már nem vagy csak ritkán használatos (*korrelatív pluratíva*).

A pluratívák közé sorolható szavak száma a legújabb, 2006-os Pekka Sammallahti és Klaus Peter Nickel által szerkesztett lapp-német szótár adatai szerint (*Sámi–duiskka sátnegirji*) 954. Ez kifejezetten soknak tűnik a többi finn-ugor nyelv pluratíváihoz képest: finn 340, észt 270 (Palo 2000: 22), mordvin kb. 150 (Maticsák 2004: 264, 272–276); magyar kb. 20 (H. Varga 2011).

Az északi lapp Máté evangéliumban az alábbi pluratívák fordulnak elő: *alimat* 'csípő, derék'; *bealjit* 'egy pár (két) fül'; *beas'sážit* 'húsvét'; *beassásmállását* 'húsvéti ebéd'; *biktasat* 'ruha, ruházat'; *čalmmiit* 'egy pár (két) szem; arc'; *fámut* 'erő'; *gápmagat* 'egy pár (két) cipő'; *gárvenat* 'kömény'; *heajat* 'esküvő, ünnep'; *headjamállasat* 'esküvői vacsora'; *headjabiktasat* 'esküvői ruha'; *jáffjut* 'liszt'; *oskuguimmežit* 'hittestvérek'; *nahkárat* 'álom, alvás'; *sálttit* 'só'.

3. Ezek a szavak az alábbi szemantikai csoportokba sorolhatók:

3.1. Ünnepek, rendezvények. Ez a pluratívák egyik legtipikusabb szemantikai csoportja. Kialakulása arra vezethető vissza, hogy a rendezvények, ünnepek általában több részből épülnek fel, régen több napig tartottak, de a többes szám használatának oka lehet a résztvevők sokasága is. Braun (1930: 13–14) véleménye szerint még a kereszténység előtti időkből származó többes formák azok, melyek mintául szolgálhattak az egyházi ünnepek megnevezésére. A lappban is számolhatunk ilyen jellegű folyamatokkal. Míg ugyanis a ’karácsony’ jelentésű *juovllat* a lappban többes számban, addig az átadó nyelvben (fi. *joulu* ’karácsony’) egyes számban áll. Azaz a lappban feltehetően a már meglévő többes számban álló ünnepek mintájára került a szó többes formába. Ebbe a csoportba sorolhatók a keresztény ünnepek lapp megnevezései: *hellodagat* ’pünkösöd’; *hearrábeaivvit*, *herrásbeaivvit* ’az Úr napja’; *loahppášbasit* ’vízkereszt’; *juovllat* ’karácsony’. – A vizsgált evangéliumban a következő ünnepeket jelentő szavak tartoznak ebbe a kategóriába:

a) *beas'sážit* ’húsvét’

Dii diehtibehtet ahte beassážit [NomPl] *leat guovtti beaivvi geažes, jadalle Olbmobárdni addojuvvo russiinávlejuvvot*. ’Tudjátok, hogy két nap múlva lesz a **húsvét** ünnepe, és az Emberfia átadatik, hogy megfeszítsék.’ (Máté 26,2)

A *beassážit* a finn *pääsiäinen* ’húsvét’ szó átvétele (SSA II: 464). Lindahl–Öhring 1780-as szótárában már szerepel *Pässats* formában, ugyancsak egyes számban, vagyis maga az átvétel egyes alakban történt meg. A Lagercrantz (1939: 4875.) által megadott lexéma (*pěä-ššàcǵ^{Hk}*) viszont már csak többes alakban szerepel, külön jelölve, hogy plurale tantumról van szó. Azaz a pluratívvá való átalakulás már a lappban következhetett be. A többes forma használatát feltehetően az indokolja, hogy egyrészt maga a húsvéti ünnep is két nappól áll, másrészt a húsvéti ünnepkör is több részre osztható, ugyanis beletartozik a pünkösöd és a negyven napos böjti időszak is.

A *beas'sážit* szónak nincs meg az egyes számú paradigmája, azaz szerkezetileg az abszolút pluratívák csoportjába tartozik. Ugyanakkor az egyes számú alak (*beassáš-*) bizonyos összetett szavak előtagjaként megjelenhet (ld. később).

b) *heajat* ’esküvő, ünnep’

Almmiriika sáhtta veardiduvvot gonagasain gi lágidii heajaid [AccPl] *bárdnásis*. ’Hasonló a mennyek országa egy királyhoz, aki **menyegzőt** készített a fiának.’ (Máté 22,2)

A szó eredete igen érdekes. Az oroszországi lapp nyelvek kivételével (lpKo *näim^é*; *näi'mm* ~ *näimm*; lpKi *svādbq*) minden lapp nyelvben megtalálható: lpS *hiējē*, *hiēje*; lpU *heäija*, *hiäjjama*; lpN *heajat*; lpL *hädja*; lpI *hææija* ~ *hææjah*, *heejah*. Ennek ellenére közös, ősi töre nem vezethetők vissza, feltételezhető a szó más nyelvből történő átvétele: a lappba a finn *häät* 'esküvő' szó került át (SKES 100; SSA I: 213).

A *häät* szónak megfelelője a déli észti *hähk* ~ (pl) *hähä*; de az etimológiai szótárak említést tesznek még egy ősi *eias* ~ *eiad* 'lakoma, halotti lakoma, halotti áldozat, esküvői lakoma' szóról, ami lehetséges, hogy a vizsgált szavakhoz kapcsolódik. Az *-a(s)* végződés itt másodlagos, ami jellemző az észti jövevényszavakra. Az említett három forma arra enged következtetni – figyelembe véve a bennük végbemenő szabályos hangmegfeleléseket –, hogy a szó nem finnugor alapnyelvi eredetű, hanem későbbi jövevény.

Az 'esküvő' jelentésű szavakat együttesen jellemzi, hogy jobbára nem vezethetőek vissza ősi eredetű töre, legalábbis nem a szűk értelemben vett 'esküvő' jelentésben. A német *Hochzeit* 'esküvő' ['magas idő'] korábban általában világi vagy egyházi ünnepet jelentett (vö. sv. *högtid* 'ünnep'), de ez a feltehetőleg egyházi terminus sem vezethető vissza az ófelnémet nyelvnel régebbi időszakra. Ősibb, a germán együttélés koráig visszavezethető, esküvőt jelentő szó a svéd *bröllop* ~ ném *Brautlauf* 'a feleség elvitele'. A megnevezés e motivációja jellemző a balti finn nyelvekben is: *saajat > észti *saja* ~ (pl) *sajad* 'esküvő, esküvői menet'; vepsze *sai* 'esküvő' (Koivulehto 2002: 491).

A *häät* szó végső soron a középalmémet *höge* (írott formái *hoege*, *hoge*, *hage*, *hege*) < germ. **hugi-* szóból származik, amelynek eredeti jelentése 'kedv', ill. 'emelkedett hangulat, boldogság, vidámság' volt, ebből fejlődhetett ki a konkrét 'boldog ünnep, ünnepi vendégsereg, udvari ünnep, egyházi, ünnepek' jelentés (Koivulehto 2002: 493). Lehetséges, hogy a szó már a középkorban átkerült a finnbe, mivel a német kereskedők már igen korán, az 1200-as évek első felében megjelentek Finnországban, és sokan le is telepedtek az ország nyugati felében. (A Balti-tenger környékén az alnémet egyfajta lingua francaként működött.) Az átvétel feltehetőleg már az 1300-as években megtörtént, amikor is a német kultúra egyre inkább ismertté, fontossá vált a finnek körében. Ehhez hozzájárult az is, hogy Nyugat- és Dél-Finnországban sok vegyes házasság kötött. Ez a viszonylag kései jövevényszó így terjedhetett el igen rövid idő alatt el egész Finnország területén, már csak azért is, mert egy tradicionális ünnepet jelölt, emellett pedig a keresztény terminológiában is központi szerepet játszott.

A lapp szókezdő *h-* is azt mutatja, hogy fiatal átvételről van szó, ugyanis az őslappban nem volt még meg a /h/ fonéma (Koivulehto 2002: 499–501). Ugyancsak a kései átvételt igazolja, hogy germán jövevényszavak már az ősfinnbe is szép számmal kerültek át, viszont amennyiben ezek továbbvándoroltak a lappba, akkor szókezdő pozícióban a *š > fi *h-* > lp *-s* változás figyelhető meg: germ. *saupa > korai közfinn *šavða vagy *šavta > fi *hauta* 'gödör, sír' > lp *suow'de* 'torok, garat; kopoltyúk' (Korhonen 1981: 35). A lappba ezt követően is folyamatosan kerültek át balti finn jövevényszavak, amelyek közül a korábbiak minden lapp nyelvjárásban előfordulnak, még azokban is, melyek már nem állnak közvetlen kapcsolatban a finn nyelvvel. Ebből az időből származó jövevények esetén már a balti finn *h-* > lp *h-* figyelhető meg: fi *hinta* 'ár' > lp *hād'de* 'ár' (Korhonen 1981: 38).

A *hōge* alak a finnbe többféleképpen kerülhetett be: lehetett *hää, többes *hääät* alak, és az átvétel már többes alakban történhetett. A másik lehetőség egy *hääkä alak, amelynek többes gyenge fokú alakja a *hääyät > *hää'ät* (> *hääät*) (Koivulehto 2002: 498). A lappba viszont az egyes számú alak átvételét feltételezhetjük, mivel Lindahl–Öhrling szótárában csak az egyes forma (*Håje*) szerepel. Lagercrantz-nál (1939: 1319.) a többes alak (*hè-äja^Hk*) mellett már megjelenik a *Pluraletantum* jelölés, így feltehetően a lappban indult meg a többes forma használata, amit motiválhatott, hogy a lapp hagyományok szerint – akárcsak a finneké – az esküvői szertartás is több részből épült föl (Kerecsi 2009: 271–272).

Az 'esküvő' jelentésű szó szerkezetileg – a 'húsvét'-hoz hasonlóan – kötelező többes, abszolút pluratíva, azaz hiányzik az egyes számú paradigmája (az egyes számú forma csak összetett szavak előtagjaként létezik).

c) *beassáš/mállását* 'húsvéti ebéd', ***headja/mállásat*** 'esküvői lakoma'

Suvrrokahtes láibbiid basiid vuosttaš beaivvi máhttájeaddjit bohte Jesusa lusa ja jerre: Gosa don hálidat min lágidit alccesat beassášmállásiid [AccPI]? 'A kovásztalan kenyerek első napján odamentek a tanítványok Jézushoz, és megkérdezték tőle: Hol akarod megenni a **húsvéti vacsorát**, hol készítsük el?' (Máté 26,17)

De son celkkii bálvaledjjiide: Headjamállásat [NomPI] *leat lágiduvvon, muhto bovdejuvvon guossit eai lean dohkálaččat heajaide.* 'Akkor ezt mondta szolgálainak: A **menyegző** ugyan kész, de a meghívottak nem voltak rá méltók.' (Máté 22,8)

Ezekben a szavakban a 'húsvét' és az 'esküvő' szó egyes számban áll, a *mállásat* viszont maga is pluratíva, jelentése 'étkezés, ebéd'. A szó skandináv eredetű, a norvég és svéd *mål* 'ebéd' < ónor. *mál* 'ua.' szóból származik (Qvig-

stad 1893: 230). Tehát az egyes számú forma került át a lapp nyelvbe, s belső fejlődés eredményeként alakult ki az egyes számú alak (*mális* 'leves, étel, étkezés') mellett a pluratíva.

Ez a szó a részleges, azon belül az általánosító pluratívák csoportjába tartozik. Az egyes számú alak határozott dolgot jelöl, miközben a pluratíva az 'olyan dolgok, mint' jelentést hordozza. Vagyis a konkrét 'étel, leves' jelentésből alakult ki az 'ebéd, étkezés' (tulajdonképpen 'több fogás') jelentés. Ilyen esetben a többes alak nem tartalmaz a numerusra vonatkozó pontos információt, ugyanis az egyes számú jelentés realizálódik többesként, vagyis a *mállásat* jelentése lehet 'egy ebéd' vagy 'több ebéd' egyaránt.

3.2. Ruházat. A ruhadarabok, lábbelik, kiegészítők vagy több részből állnak, vagy a páros testrészek szimmetriája indokolja a többes szám használatát.

a) *biktasat* 'ruha, ruházat', ***headja/biktasat*** 'esküvői ruha'

Son lei šearrat dego álddagas, ja biktasat [NomPl] *ledje vielgadat dego muohta.* 'Tekintete olyan volt, mint a villámlás, és **ruhája** fehér, mint a hó.' (Máté 28,3)

Muhto go gonagas bođii sisa dearvvahit gussiid, de oinnii muhtuma geas eai lean headjabiktasat [NomPl] *badjelis.* 'Mikor a király bement, hogy megtekintse a vendégeket, meglátott ott egy embert, aki nem volt **menyegzői ruhába** öltözve' (Máté 22,11)

A 'ruházat' jelentésű szó esetén a többes forma különböző kombinációban használható ruhadarabokat, ruhadarabok csoportját jelöli, melyek egyidőben, egy testen/testrészen viselhetők.

A szó egyes számú paradigmája *bivttas* 'ruhadarab', ezáltal a részleges pluratíva csoportjába tartozik, azon belül általánosító többesről van szó, mivel a konkrét ruhadarab helyett általánosságban 'ruházat'-ot jelent.

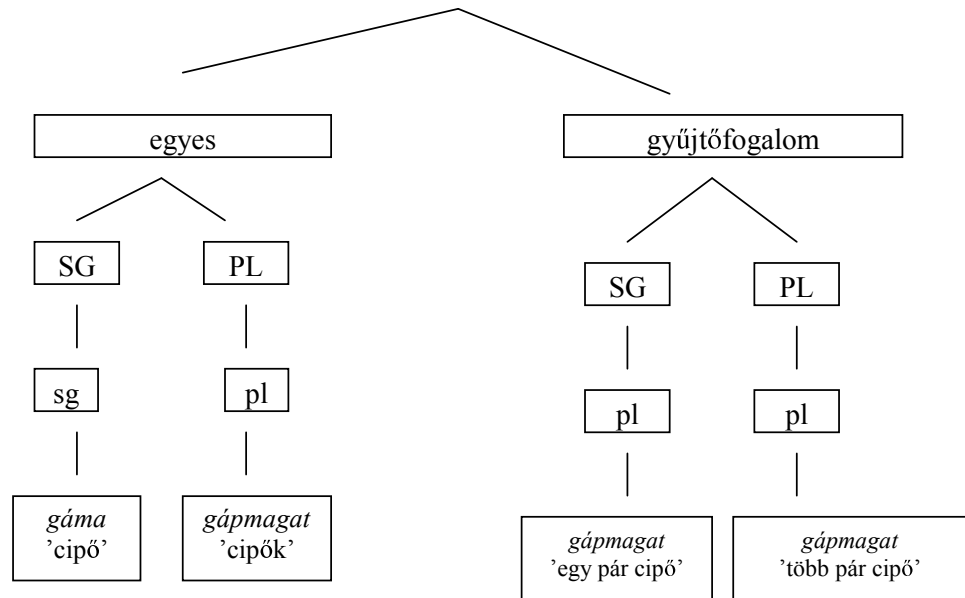
b) *gápmagat* '(egy pár) cipő'

Mun gásttašan din čáziin jorgaleapmái, muhto son gii boahtá mu maŋŋil, lea gievrat go mun, in ge mun leat dohkálaš guoddit su gápmagiid [AccPl] *ge.* 'Én vízzel keresztellek titeket, hogy megtérjete, de aki utánam jön, erősebb nálam: arra sem vagyok méltó, hogy a **saruját** vigyem.' (Máté 3,11) [Szó szerinti fordítás: 'Én vízzel keresztellek titeket fordulásra, de ő, aki énutánam jön, erősebb, mint én, én arra sem vagyok méltó, hogy vigyem a **cipőit**.']

A 'cipő' az általam potenciális pluratívaként meghatározott szavak közé tartozik. Az ilyen típusú pluratíva olyan gyűjtőfogalmat takar, amelynek az

egyes részeit nem nevezi meg külön a nyelv, azaz a részekre ugyanannak a szónak egyes/többes számú alakját lehet használni. A lappban – akárcsak a finnben (vö. Vilkuna 2003: 97) – ide sorolhatjuk a páros testrészneveket (*čalmmit* 'szem-plur.', *bealjit* 'fül-plur.' stb.) és a ruhadarabokat is: *gápmagat* 'cipő-plur.'. Ezeket tehát olyan szavaknak tekinthetjük, amelyek többes alakban egy párt fejeznek ki, míg egyes alakban egy darabot.

A vizsgált szónak létezik egyes *gáma* 'cipő' formája is, viszont a lapp a páros testrészek fedésére használatos ruhákat és lábbeliket többes számban használja: *Mon aigõm gābmāgiid* [AccPI] 'Cipőt akarok venni.' (Lakó 1986: 160); *Cokka daid gápmagiid* [AccPI] *juolgái*. 'Vedd fel a cipőt (a lábra)!' (Nickel 1990: 504). Az abszolút pluratíva és a potenciális pluratíva közötti szemantikai különbség abban áll, hogy míg az *ovttat* (< *okta* 'egy' plur. alakja) *vuoiŋašat* (két agyfélből felépülő) egyetlen agyat jelent, addig a *ovttat gápmagat* egy pár (azaz két darab) cipőt (vö. Hedlund–Larsson 2011: 255). A potenciális pluratíva esetén tehát azzal a problémával kell szembe-szűlnünk, hogy a többes forma jelentése lehet az egyes paradigma párjaként 'cipők (több)', míg gyűjtőnévi funkcióban 'egy pár cipő'; 'több pár cipő'. Ezt az alábbiak szerint ábrázolhatjuk (Ingo 1978: 50 alapján):

3.3. Testrészek. Ebben a csoportban az emberek és élőlények testének, testrészeinek szimmetriája eredményezi a többes szám használatát.

a) *alimat* 'csípő, derék'

Johanas anii kamelguolgabiktasiid ja náhkkeboahkána alimiiddis [GenPIPx3Sg] *birra, ja su borramuš lei rásselohkut ja meahccehonnet.* 'Maga János teveször ruhát, és **dereka** körül bőrvet viselt, tápláléka pedig sáska és erdei méz volt.' (Máté 3,4)

A szó létezik egyes alakban is (*alin* 'csípő, derék'), és ugyanabban a jelentésben használatos, mint a többes forma, így a fakultatív pluratíva közé sorolom, vagyis a beszélőtől függ, hogy az egyes vagy a többes alakot kívánja-e használni az adott kontextusban.

b) *čalmmiit* '(egy pár) szem'

De son guoskkahii sudno čalmmiid [AccPl] *ja celkkii: Šaddos nu mo doai oskubeahtti.* 'Ekkor megérintette a **szemüket**, és ezt mondta: Legyen a ti hitetek szerint!' (Máté 9,29) [Szó szerinti fordítás: 'Ekkor megérintette kettenk **szemeit** és azt mondta: Legyen úgy, ahogy ti ketten hiszitek!']

Akárcsak a cipő jelentésű *gápmagat* szó esetén, itt is potenciális pluratívával számolhatunk, ugyanis a *čalbmi* 'szem' egyes alakja mellett a többes forma fejezi ki az 'egy pár szem' jelentést. Általánosságban a lapp a páros testrészek esetén a többes számot preferálja. Viszont ha átvitt értelemben használatos a szó, úgy az egyes számú alak jelenik meg. Példák ez utóbbira:

Čalbmi lea rupmaša čuovga. Jos du čalbmi lea dearvvaš, de oppa rumáš čuvgejuvvo. 'A test lámpása a **szem**. Ezért ha a **szemed** tiszta, az egész tested világos lesz.' (Máté 6,22) [Szó szerinti fordítás: 'A **szem** a test fénye. Ha a **szemed** egészséges, akkor az egész test világítva van.']

Ja jos du čalbmi vearránahtta du, de gaikkit dan olggos ja bálkes eret! Dutnje lea buoret mannat eallimii čalbmebeallin go bálkestuvvot helveha dollii guvttiin čalmmiin [KomPl]. 'Ha a jobb **szemed** visz bűnre, vájd ki, és dobd el magadtól, mert jobb neked, ha **egy** vész el tagjaid közül, mintha egész tested vettetik a gyehennára.'³ (Máté 5,29) [Szó szerinti fordítás: 'És ha a **szemed** megbotránkoztat téged, akkor vájd azt ki és dobd el! Jobb neked **félszemmel** menned az életre, mint dobatni a pokol tüzére **két szemmel**.']

³ Vö. Károli-féle Biblia: 'És ha a te **szemed** botránkoztat meg téged, vájd ki azt és vedd el magadtól; jobb neked **félszemmel** bemenned az életre, hogynem **két szemmel** vettetted a gyehenna tüzére.'

Külön érdekesség a 'fél szem' kifejezése, mely összetételként valósul meg a *bealli* 'fél' (vö. m. *fél*, vog. *pāl* 'fél' < U *pälä* 'fél' – UEW 362) szóval. Nesheim szerint elképzelhető, hogy korábban a páros testrészeket egy egységként értelmezték a lappban, vagyis pl. a *čalmmi leat* 'a szemek vannak' kifejezés egy korábbi *čalbmi lea* 'a szem van' kifejezést helyettesíthetett (Nesheim 1942: 76).

Igen kevés olyan példa található viszont, amikor a páros testrésznév dualisi formában ragozódik. Az oroszországi kolta lappban található olyan példát, melyben a predikátum dualisban áll: *gost sust læin* [Vx3Du] **giedak** [NomPl] *rasta čuppom* 'ahol a kezei eltörtek'. Ennek a formának a kivételességét bizonyítja, hogy a predikátum megelőzi a szubjektumot (Nesheim 1942: 65). Egy másik példa az inari lappban található, amikor a szubjektum többes számban, míg a predikátum dualisban áll: **kiedaidan** [NomPIPx1Sg] *læva* [Vx3Du] *kuohtuh nannosah* 'mindkét erős kezem' [tkp. 'kezeim vannak mindketten erősek'] (Nesheim 1942: 65).

A páros testrészek egyes számú használatára szintén igen kevés példa található. Egyes számban állnak a páros testrészneveket jelölő szavak, ha azok ruházkodással kapcsolatosan használatosak, a ruhák viszont már többes számban, vö. lp. *bijâ dâid gâbmâgiid* [AccPl] **juol'gai** [IllSg] 'vedd fel ez(ke)t a cipő(ke)t a lábra' ~ m. vedd fel a cipőt [AccSg] a **lâbra** [IllSg].

Egyes szám figyelhető meg az északi lappban olyan esetekben is, amikor az adott testrésznevek elvont értelemben használatosak: *gâlgâk dâm čâlmest âdnet* 'szemmel kell tartanod'; *qwdâld gîtii mak'set* 'előre fizetni' (vö. fi. *etukäteen*) (Nesheim 1942: 78).

Amennyiben a páros testrészek egyik tagjáról van csak szó, úgy a lappban az alábbi formákkal találkozhatunk:

a) Általában egyes számmal fejeződik ki (logikusan): *belajit* '(egy pár) fül' ~ *beallji* 'fül'.

b) A *bælle* 'fél' és a *pæl* 'fél' szóval válik hangsúlyossá, hogy csakis egy kézről, lábról, stb. van szó: *juol'gě-pæl* 'fél láb'.

c) Van néhány olyan kivétel is, amikor az *okta* 'egy' számnévvvel fejezi ki a lapp, ha egy dologról van szó. Ez nagyon ritka. Arra következtethetünk, hogy az *okta giehta* eredetileg nem jelenthetett 'egy kezét'. Ez esetleg skandináv hatásra jött létre. Némely nyelvben, többek között az északi lappban is megtalálható viszont ennek többes számú használata (pl. *ovttat*) az 'egy pár' jelentésben, amely szintén skandináv hatásra vezethető vissza (Nesheim 1942: 82–83). Nehéz viszont meghatározni annak időpontját, mikor vette át a többes alak az egyes alaktól ezt a funkciót. Meglehet, hogy a finn *yhdet ken-*

gät 'egy pár cipő' is hatással lehetett az efféle forma kialakulására, sőt, a skandináv nyelvekben is megtalálható az ilyen típusú többes forma: sv. *tuennir skór* 'egy pár cipő' (Nesheim 1942: 83).

A többes *čalmmiit* 'egy pár szem' jelentés mellett megjelenik az 'arc' jelentés is. A 'szemek' szó, *pars pro toto* jelenséggént nemcsak a finnben, hanem más finnugor nyelvekben (vót *pezē silmeD* 'pesen kasvoni'; észt *silmad* 'Angesicht, Anlitz'), így a lappban is megtalálható: *sog'gai čálmii* 'arccal a fal felé fordul'; *ok'tii čálmii* 'arctól arcig' [= m. szentől-szembe]⁴ (Nielsen 1932: 356). A finn nyelvjárásokban a többes alak a gyakoribb, és a *kasvot* 'arc' szó jelentésében is használatos. Ez is elsősorban a *pestä silmänsä* 'megmosni az arcot [= megmosni a szemeit]' kifejezésben jelenik meg. Ingo szerint a *pestä kasvot* 'megmosni az arcot' kifejezésből indulhatott meg a változás azáltal, hogy a mosakodás egyik kulcsfontosságú lépése volt a szemek és azok környékének megtisztítása. Valószínűleg a *kasvot* többes alak következtében szilárdult meg a *silmät* is többes alakban, majd pedig a jelentés is fokozatosan kiszélesedett: *silmät* 'szemek' > *silmät* 'arc' (Ingo 1978: 360). Az ilyenfajta többessé alakulásnak Ravila szerint két oka lehet: egyrészt idegen nyelvi hatással lehet magyarázni, másrészt egy adott nyelvben spontán módon is megkezdődhet a többes felé történő elmozdulás (Ravila 1939: 17).

c) *bealjit* 'egy pár) fül'

Geas ležžet bealjit [NomPl], *son gullos!* 'Akinek van **füle**, hallja!' (Máté 11,15). – Akárcsak a 'szem' esetén, itt is potenciális pluratívával találkozhatunk, hiszen a *beallji* 'fül' egyes alak mellett, a párosság kifejezése történik a többes számú formával.

3.4. Anyagnevek. Az anyagnevek elkülönítésének egyik fontos szempontja a részekre osztható csoport és az oszthatatlan „massza” megkülönböztetése. Az önálló részekből építkező, de egységes egészt kifejező pluratívák a kettő között foglalnak helyet. A plurativitás háttérében a sok kis részecske alkotta egész képzete húzódik. Az egyes és a többes számú forma használata az általános és a konkrét megkülönböztetésében keresendő.

a) *jáffut* 'liszt' (< *jáffu* 'ua.')

Son muitalii sidjiide dán veardádusa vel: Almmiriika lea suvrradáiaggi láhkásaš man nisu soatká golmma mihtu jáffuid [GenPl] *sisa, ja de suvru*

⁴ A kifejezést formailag és jelentésében is leginkább az angol adja vissza: *ok'tii čálmii* 'face to face'.

buot. 'Más példázatot is mondott nekik: Hasonló a mennyek országa a kovászhoz, amelyet fog az asszony, belekever három mérce **liszt**be, míg végül az egész megkel.' (Máté 13,33)

Egyes szám használatos, ha általánosságban beszélünk az adott anyagról: pl. *Go soahti bisttii, de nogai vel jáffu* [Sg]. 'Amikor még a háború folyt, elfogyott a liszt.' (Nickel 1990: 506). Többes számban állnak az anyagnevek, ha konkrétan az anyagról van szó, és főzéssel, bevásárlással, étellel kapcsolatban használjuk mint hozzávalót, pl. *Oastte munnje jáf(f)uid* [AccPl] 'Vegyé liztet!' (Nickel 1990: 506).

b) *sáltit* 'só' (< *sálti* 'ua.')

Dii lehpet eatnama sáltit [NomPl]! *Muhto jos sáltit* [NomPl] *veagahuvvet, mainna dalle sáhtta sáltet?* 'Ti vagytok a föld sója. Ha pedig a só megízetlenül, mivel lehetne ízét visszaadni?' (Máté 5,13). – A szó skandináv eredetű, a norv. és svéd *salt* 'só' átvétele (Qvigstad 1893: 284).

c) *minttat* 'menta' (< *mintta* 'ua.');

dillat 'kapor' (< *dil'la* 'ua.');

kárvenat 'kömény' (< *kárven* 'ua.')

Vuoi din, čálahppavaččat ja farisealaččat! Dii guoktilaččat! Dii addibehtet logádasa minttain, dillain ja gárveniin [LocPl], *muhto ehpert beroš das mas lea eanet deaddu lágas: vuoigatvuodas, váibmoláđisvuodas ja osk-káldasvuodas*. 'Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert tizedet adtok a **mentából**, a **kaporból** és a **köménnyből**, de elhagytátok mindazt, ami a törvényben ezeknél fontosabb: az igazságos ítéletet, az irgalmasságot és a hűséget.' (Máté 23, 23)

Ebben a mondatban az egymás után álló fűszerneveket egységesen többes számban fordították, jöllehet a szótárakban csak a *kapor* esetén találkozhatunk a többes használattal.

Az anyagnevek tehát a részleges pluratívák, azon belül a konkretizáló pluratívák csoportjába tartoznak. Ezek a szavak rendelkeznek ugyan egyes számú alakkal, de míg az egyes forma általános jelentést hordoz, a többes forma konkretizál.

3.5. Emberek csoportja. A többes használatot ebben az esetben a résztvevők sokasága teszi indokolttá.

a) *osku/guimmežat* 'felebarátok [= hitbarátok]'

Muhto allet divtte iežadet gohčoduvvot rabbin, dasgo okta lea din oahpaheaddji, ja dii lehpet buohkat oskuguimmežat. 'De ti ne hívassátok

magatokat mesternek, mert egy a ti mesteretek, ti pedig mindnyájan **testvérek** vagytok.’ (Máté 23,8)

Mesterségesen létrehozott (ilyen formában szótári alakkal nem rendelkező) összetett szó, mely az *osku* ’hit, vallás’ és a *guimmežat* ’barátok, barátnők (együtt)’ pluratívából épül föl. A lapp nyelv saját formája, ugyanis a bibliafordítások lehetséges átadó nyelvei közül ebben a pozícióban mindig a ’testvérek’ szó figyelhető meg: svéd *bröder*; norvég *brøer*; finn *veljiä*. A *guimmežat* korrelatív pluratíva, egyes paradigmáját a felhasznált szótárak nem jelölik, viszont Nielsen szótárában megtalálható a *gūimiš* ’barátok, pajtások’ jelentésű egyes számú forma (Nielsen 1932: 194).

A korrelatív viszony kifejezésére egy denominális *-š* képző használatos. Ez olyan személyjelölő származékot képez, amely két vagy több személy egymáshoz való viszonyát fejezi ki (Nesheim 1942: 30; Korhonen 1981: 321; Lakó 1986: 69). Az *-š* képző kapcsolódása a tőhöz kétféleképpen történhet, attól függően, hogy páros vagy páratlan tőhöz járul-e. A páros tövű *guoibmi* ’barát’ szó esetén a magánhangzós tőhöz kapcsolódik az *-š* képző. A kapcsolódás során *i > e* változás is bekövetkezik, illetve monoftongizáció is megfigyelhető: *guoipmi > guimmežat*.

Ebben a szemantikai kategóriában létezik olyan osztályozás is, melynek során a kapcsolatban állók viszonyának minősége alapján történik a csoportosítás. Ez alapján megkülönböztethetünk szimmetrikus kapcsolatot jelölő szavakat, vagyis amikor a személyek kölcsönös és azonos viszonyban állnak (erre példa a most vizsgált *guimmežat* szó), illetve aszimmetrikus kapcsolatokat jelölő szavakat, amikor is a személyek kölcsönös, de hierarchikus kapcsolatban állnak (pl. *áhčežat* ’apa és gyerek’ < *áhčči* ’apa’; *ēmeža(ga)t* ’anya és gyerek’ < *eadni* ’anya’).

2.5. Absztrakt viszonyok

a) *náhkarat* ’álom, alvás’ (< *nagir* ’ua.’)

Go Jovsset morihii nahkárinnis [LocPIPx3Sg], *de son dagai nugo Hearrá engel lei gohččon, ja válddii Márjjá lusas áhkán*. ’József pedig, amikor felébredt álomból, úgy cselekedett, ahogyan az Úr angyala parancsolta neki: magához vette feleségét.’ (Máté 1,24)

A szó szintén részleges, konkretizáló pluratíva, ugyanis – hasonlóan az anyagnevekhez – az egyes számú alak (*nagir* ’álom, alvás’) általános jelentéssel rendelkezik, míg a többes konkrét jelentéssel: *mánás ledje nahkárat* ’a gyerek aludt’ (= a gyerekeknek álmai voltak) (Nickel 1990: 506). Az ’álom’ szó többes számú használata finn hatást feltételez, ahol a többes szám kö-

rülmény- vagy állapothatározói funkciójú: *puhua unissaan* 'beszél álmában', *olla nukuksissa* 'alszik' (vö. Karlsson 1957). A skandináv nyelvekben nincs ilyen jellegű konstrukció.

b) *fámut* 'erő' (< *fápmu* 'ua.')

Son dajai bálvaleddjidasas: Dat lea gástašeaddji Johanas. Son lea bájásčuoččáldahttojuvvon jábmiid luhtte; danne sus leat dakkár fámut. 'És ezt mondta szolgálainak: Ez Keresztelő János, ő támadt fel a halottak közül, és ezért működnek általa a csodatevő **erők.**' (Máté 14,2)

A szó fakultatív pluratíva, mivel az egyes és a többes forma is hasonló jelentésben használatos.

Irodalom

- Armutlieva, Christina 2004: Az inari és a kildini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján. FUD 11: 20–24.
 Biblia. Károli-féle fordítás. (www.biblia.hu)
 Biblia. A Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája. (www.kereszteny.hu/biblia)
 Braun, Maximilian 1930: Das Kollektivum und das Plurale tantum im Russischen: ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch. Leipzig.
 Bussmann, Hadumod 1996: Routledge Dictionary of Language and Linguistics. London and New York.
 Dusnoki Gergely 2005: The Names of the Diseases in Northern Saami Bible Translations. FUD 12: 13–22.
 Glück, Helmut (szerk.) 1993: Metzler Lexikon Sprache. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart-Weimar.
 Fábíán Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. FUD 10: 94–100.
 Fábíán Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. FUD 11: 54–61.
 Fábíán Orsolya 2007: A 'dicsőség' szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban. FUD 14: 23–33.
 Fodor György 2007: Terminológiai kérdések a Máté evangélium erza-mordvin és karjalai fordításaiban. FUD 14: 35–43.
 Friis, J. A. 1887: Ordbok over det lappiske sprog med latinsk og norsk forklaring samt en oversigt sprogets gramatik. Christiania.

- Hedlund, Cecilia–Larsson, Lars-Gunnar 2011: *Ii dušše duoddaris! Lärobok i nordsamiska*. Edita Västra Aros, Västerås.
- Ingo, Rune 1978: Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat. Åbo Akademi, Turku.
- Ingo, Rune 1997: Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus II. Ruumiinosia ja vaatteita tarkoittavat sanat. Vaasan yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Käännösteorian ja ammattikielten tutkijaryhmä, Vaasa.
- Karlsson, Göran 1957: Suomen kielen nukuksissa ja hereillä tyypiset paikallisija adverbis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kelemen Ivett 2008: A plurale tantum az északi lappban. FUD 15: 35–48.
- Kelemen Ivett 2009: Az -š korrelatív képző funkciói az északi lappban. FUD 16: 47–55.
- Kelemen Ivett 2010: A páros testrésznevek számhasználati kérdései az ugor nyelvekben. FUD 17: 25–32.
- Kelemen Ivett: 2011a: Examination of number-problems in the North Saami (with special regard to pluralia tantum). CIFU-11/4: 208–214.
- Kelemen Ivett 2011b: Pluratívák szintatikai és szemantikai vizsgálata az északi lappban. FUD 18: 89–98.
- Keresztes László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. FUD 12: 50–55.
- Keresztes László 2008: A vepsze irodalmi nyelv az új evangéliumfordítás tükrében. FUD 15: 49–64.
- Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. FUD 16: 57–89.
- Kerezi Ágnes 2009: Az uráli népek néprajza. Fenno-Ugrica Pázmániensia II. Piliscsaba.
- Koivulehto, Jorma 2002: Häät. Virittäjä 106/4: 490–507.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lagercrantz, Eliel 1939: Lappischer Wortschatz I–II. Lexica Societatis Fenougricae 6. Helsinki.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lindahl Erico–Öhrling Johanne 1780: Lexicon Lapponicum. typis Joh. Georg. Lange.
- Maticsák Sándor 2004: A plurale tantum a mordvinban. In: Permiek, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára. ELTE Finnugor Tanszék. Budapest. 264–276.

- Maticsák Sándor 2005: A képzővé válás kora a mordvinban. FUD 12: 69–86.
- Maticsák Sándor 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel'*? FUD 13: 41–54.
- Maticsák Sándor 2010: Egy grammatikalizálódás első lépései (erza-mordvin *luv* 'rend'). FUD 17: 33–44.
- Nesheim, Asbjørn 1942: Der lappische Dualis mit Berücksichtigung finnisch-ugrischer und indogermanischer Verhältnisse. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. II. Hist-Filos. Klasse. No. 5. Oslo.
- Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget. Oslo.
- Nielsen, Konrad 1926: Lærebok i Lappisk I. Grammatikk. I. Kommissjon: A. W. Brøggers Boktrykkeries Forlag. Oslo.
- Nielsen, Konrad 1932–1956: Lappisk Ordbok–Lapp Dictionary I–III. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
- Palo, Triinu 2000: Suomen ja viron pluratiivit eli monikkosanat. CIFU–9/6: 22–28.
- Peneva, Denica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. FUD 11: 101–112.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl et Søn. Christiania.
- Qvigstad, J. K.–K. B. Wiklund 1899: Bibliographie der Lappischen Litteratur. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XIII. Helsinki.
- Rajala, Britta (szerk.) 1998: Odða testamenta. Det Norske Bibelselskap og Verbum Forlag. Oslo. <http://www.bibelen.no>
- Ravila, Paavo 1939: Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. FUF 27: 1–136.
- Saas, Franciscus Wilhelmus 1965: Pluralia tantum. Assen.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji OS. Kárášjohka.
- Sammallahti, Pekka–Nickel, Klaus Peter 2006: Sámi–duiskka sátnegirji. Saamisch–deutsches Wörterbuch. Davvi Girji OS. Kárášjohka.
- Sammallahti, Pekka 2007: Gielladutkama terminologijja. Davvi Girji, Kárášjohka.
- Sárosi Andrea 2006: A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai. FUD 13: 95–102.
- Sárosi Andrea 2007: Az egyházi terminológia elemzése Márk evangéliumának vogul fordításaiban. FUD 14: 119–131.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Lexica Societatis Fennougricae XII. Helsinki, 1955–1981.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä (toim. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000.

Tamás Ildikó 2007: Tűzön át, jégen át. A sarkvidéki nomád lappok énekgyománya. Napkút Kiadó. Budapest.

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch. Ed. Rédei Károly. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988–1991.

H. Varga Márta 2011: A magyar szókészlet hiányos paradigmájú főnevei. A plurale tantumok. (Kézirat.)

Vilkuna, Maria 2003: Suomen lauseopin perusteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.

*

The Examination of Northern Saami plurativas in the Matthew Gospel

In this study special lingual phenomena, the *plurativa*, will be investigated within the Northern Saami Matthew Gospel. With the term of *plurativa* (*pluratiivi* in Finnish, *pluratiiva* in Saami) those words will be marked where the singular or the collective meaning has or can have a plural form. In the Matthew Gospel sixteen pluratives were examined: *alimat* 'waist, hip'; *bealjít* 'a pair of (two) ears'; *beas'sázat* 'Easter'; *beassásmállásat* 'Easter lunch'; *biktasat* 'cloth, clothing'; *čalmmit* 'a pair of (two) eyes; face'; *fámut* 'force'; *gápmagat* 'a pair of (two) shoes'; *gárvenat* 'cumin'; *heajat* 'wedding, holiday'; *headjamállásat* 'wedding dinner'; *headjabiktasat* 'wedding dress'; *jáffut* 'flour'; *oskuguimmežat* 'soul mates'; *nahkárat* 'dream, sleep'; *sálttit* 'salt'. In the following article the semantic and structural examination of the above mentioned words will be done and the word's etymology will be also mentioned where it is possible.

IVETT KELEMEN

